

प्रति,

१. विभागीय कृषी सहसंचालक सर्व
२. जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी सर्व

विषय: सन २०२०-२१ हॉर्टसॅप संलग्न शेतीशाळा कार्यक्रम अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांबाबत...

संदर्भ: १. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/ कृआ/फलो-३/हॉर्टसॅप२०२०-२१/मासु/१४६५९/२०२० दि.२२.०६.२०२०

२.संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण) पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/१२३००/२०२०,

दि. २४/०४/२०२०

उपरोक्त विषयाच्या अनुषंगाने क्रॉपसॅप योजनेतर्गत फलोत्पादन पिकांवरील कीड-रोग सर्वेक्षण,सल्ला व व्यवस्थापन (हॉर्टसॅप) योजनेच्या मार्गदर्शक सुचना संदर्भ क्र. १ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. सन २०२०-२१ मध्ये योजनेतर्गत आंबा,केळी,डाळिंब,संत्रा,मोसंबी,चिकू या फळपिकांच्या शेतीशाळा राबवावयाच्या आहेत.संपुर्ण राज्यात शेतीशाळा कार्यक्रमाच्या एकसमानतेच्या दृष्टीने शेतीशाळा प्रमाणभूत पद्धती (Standard Operating Procedure (SoP) संचालक, विस्तार व प्रशिक्षण यांनी संदर्भ क्र. २ अन्वये आपणास उपलब्ध करून दिलेल्या आहेत. त्याच प्रमाणभूत पद्धती (Standard Operating Procedure (SoP) चा अवलंब करून हॉर्टसॅप संलग्न शेतीशाळा कार्यक्रम सन २०२०-२१ या आर्थिक वर्षात राबवावयाचा आहे.

सन २०२०-२१ मध्ये फळपिकनिहाय हॉर्टसॅप संलग्न शेतकरी शेतीशाळा आयोजनाच्या दृष्टीने मार्गदर्शक सुचना सोबत सहपत्रीत करण्यात येत आहेत.फळपिकनिहाय घ्यावयाचे वर्ग व विषय देखील सोबत सहपत्रित करण्यात येत आहेत.जिल्हानिहाय व फळपिकनिहाय शेतीशाळांचे लक्षांक प्रपत्र अ नुसार देण्यात येत आहे.सदर शेतीशाळा मार्गदर्शक सुचना कृषि विभागाच्या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करण्यात येत असून त्या सर्व क्षेत्रीय कार्यालयांपर्यंत वितरीत होतील याची कृपया दक्षता घ्यावी.

शेतीशाळा अंमलबजावणीचा साप्ताहिक अहवाल प्रपत्र "ब" नुसार आयुक्तालयास नियमितपणे सादर करावा. यावर्षी जागतिक पातळीवर झालेल्या कोविड-१९ महामारीच्या पाश्र्वभुमिवर सुरक्षिततेच्या दृष्टीने शेतीशाळा कार्यक्रम राबविताना आवश्यक ती दक्षता घेण्यात यावी.

सोबत: प्रपत्र "अ" व "ब"

पृ.क्र. - १ ते - २३

(श्री. ज. म. ड. ड.)

संचालक, फलोत्पादन

कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे

हॉर्टसॅप प्रकल्पांतर्गत शेतकऱ्यांची शेतीशाळा २०२०-२१ मार्गदर्शक सूचना

प्रस्तावना- सन २०१९-२० मध्ये क्रॉपसॅप अंतर्गत प्रमुख खरीप व रबी पिकांच्या शेतीशाळा आयोजित करण्यात आल्या होत्या त्याच धर्तीवर हॉर्टसॅप प्रकल्पांतर्गत आंबा,केळी,संत्रा,मोसंबी,चिक्कु,डाळिंब इ. प्रमुख फळपिकांच्या शेतीशाळा सन २०२०-२१ पासून राबविणे प्रस्तावित आहे. शेतीशाळांच्या माध्यमातून या पिकांच्या संदर्भातील अत्याधुनिक तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविण्याचा प्रमुख उद्देश ठेऊन या वर्षीपासून हॉर्टसॅप प्रकल्पांतर्गत शेतीशाळांचे आयोजन करणे प्रस्तावित आहे.

उद्देश-

१. क्षेत्रीय स्तरावर पिकनिहाय तंत्रज्ञान व त्यासंबंधित कौशल्ये शेतकऱ्यांपर्यंत प्रभावीपणे पोहोचविण्यासाठी प्रत्येक कृषि सहाय्यकाकडे व कृषि पर्यवेक्षकांकडे शेतीशाळांचे आयोजन होणे अत्यंत आवश्यक आहे.
२. हॉर्टसॅप व शेतीशाळा यांची सांगड घातल्यास क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांचे ज्ञान,कौशल्ये व वेळ याचा सुयोग्य वापर करून घेणे.
३. कृषि विभागातील नियमित क्षेत्रीय कर्मचारी व आत्मातर्गत कार्यरत अेटीएम, बीटीएम आणि शेतीमित्र यांचा योग्य समन्वय साधून कृषि विस्तार कार्यक्रम अत्यंत प्रभावीपणे ग्रामपातळीपर्यंत एकत्रीपणे राबविणे
४. पर्यावरणपूरक व हवामान अनुकूल अशा शाश्वत पीक उत्पादन पद्धतीस चालना देणे
५. सुधारीत व प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यास शेतकऱ्यांना उद्युक्त करणे
६. प्रत्यक्ष कृतीतून शिक्षणाद्वारे पिकांवरील विविध किडी, रोग, त्यावरील मित्रकिटक व त्यांचे शेतीतील महत्व शेतकऱ्यांना पटवून देणे
७. पीक उत्पादन, प्रक्रीया व बाजारमुल्य संबंधीत शासकीय व खाजगी संस्था, संशोधन संस्था व शेतकरी यांच्यामध्ये समन्वय व संपर्क वाढविणे
८. शेतकरी व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांची क्षमता वृद्धीगत करणे, त्यांच्यामधे खिलाडूवृत्ती वाढविणे, सुप्त गुणांना चालना देणे तसेच उत्साहाची भावना निर्माण करणे
९. हॉर्टसॅप संलग्न शेतीशाळेमध्ये १) आंबा, २) केळी ३) संत्रा ४) मोसंबी ५) चिक्कु ६) डाळिंब या फळपिकांचे लागवड पुर्व ते काढणी पश्चात तंत्रज्ञानाबाबत वर्ग निहाय मार्गदर्शन करून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ करणे.

१) जिल्हानिहाय शेतीशाळा घ्यावयाची फळपिके -

अ.क्र.	पिक	जिल्हा
१	आंबा	पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदूर्ग, बीड, लातूर, औरंगाबाद
२	डाळिंब	नाशिक, पुणे, अहमदनगर, सोलापूर, सांगली, सातारा, औरंगाबाद, धुळे
३	केळी	जळगाव, नंदुरबार, सोलापूर, हिंगोली, नांदेड, अकोला
४	संत्रा	अकोला, अमरावती, बुलढाणा, वर्धा, नागपूर, अहमदनगर
५	मोसंबी	औरंगाबाद, जालना, नागपूर
६	चिक्कु	पालघर

2) शेतीशाळा प्रशिक्षण-

सन २०२०-२१ मध्ये कोविड-१९ महामारीच्या पार्श्वभूमीवर शेतीशाळा प्रशिक्षणाचे अनुषंगाने टिओएफ पुर्व प्रशिक्षित प्रशिक्षकांसाठी उजळणी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करणे अडचणीचे ठरले आहे. ही बाब विचारात घेता प्रत्यक्ष प्रशिक्षणाऐवजी ऑनलाईन प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावयाचे आहे. याबाबत रामेती यांचेमार्फत ऑनलाईन उजळणी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करण्यात यावे. यासाठी प्रशिक्षण साहित्य डिजीटल स्वरूपात तयार करून सर्व क्षेत्रिय कर्मचा-यांना उपलब्ध करून देण्यात यावे.

3. शेतीशाळेचे आयोजन

कृषि अधिकारी यांच्या कार्यक्षेत्रातील ज्या गावात फळपिकांचे क्षेत्र जास्त आहे अशा एका गावाची निवड करावी व या गावात प्रकल्पांतर्गत समाविष्ट पिकाकरीता शेतक-यांच्या शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे. प्रत्येक शेतीशाळेसाठी गावामध्येच उपलब्धतेनुसार एक गटामार्फत पिक प्रात्यक्षीकाचे आयोजन करून त्या ठिकाणी पिक हंगामामध्ये आवश्यकतेनुसार दर 30 दिवसांनी शेतीशाळा वर्गाचे आयोजन करावयाचे आहे.

4) गाव व प्रक्षेत्र निवड-

- जिल्हा निहाय व फळपिकनिहाय घ्यावयाच्या शेतीशाळांची संख्या प्रपत्र अ प्रमाणे निर्धारित करण्यात आलेल्या आहेत. कृषि अधिकारी(पेस्ट मॉनिटर) यांच्या कार्यक्षेत्रात सर्वाधिक क्षेत्र असलेल्या गावात शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे.
- सदर शेतीशाळेचे आयोजन कृषि अधिकारी यांच्या मार्गदर्शनाखाली संबंधित कृषि पर्यवेक्षक व कृषि सहाय्यक यांनी करावयाचे आहे.
- पोक्रा योजनेंतर्गत आयोजित केल्या जाणाऱ्या शेतीशाळा या पोक्रांतर्गत करार तत्वावरिल कर्मचाऱ्यामार्फत आयोजित करण्यात येत असल्याने ती गावे वगळून कार्यक्षेत्रातील इतर गावातून कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळेचे आयोजन करावे.
- शेतकऱ्यांना प्रत्येक शेतीशाळा वर्गामध्ये प्रात्यक्षिक दाखवावयाचे असल्याने प्रयोगशील शेतकऱ्यांचे प्रक्षेत्र जे गावापासून जवळ आणि शेतकऱ्यांना जाणे येणे सोयीचे व्हावे अशा ठिकाणी निवडावे. केवळ जाणे येणे सोयीचे नसल्याने शेती शाळा वर्गामध्ये शेतकऱ्यांची उपस्थिती अपेक्षेप्रमाणे राहत नाही याची जाणीव ठेवून प्रक्षेत्राची निवड करावी.
- शेतीशाळा प्लॉटवरील तंत्रज्ञानाचा तौलनिक अभ्यास करता यावा आणि शेती शाळेतील शेतकऱ्यांना सदर तंत्रज्ञान अवलंब करण्याबाबत निर्णय घेता यावा यासाठी शेतीशाळा प्लॉट शेजारीच नियंत्रित प्लॉट असणे आवश्यक आहे.
- शेतीशाळा प्लॉट धारकाकडे शेतीशाळा प्लॉटसाठी संरक्षित सिंचनाची सुविधा असणे अभिप्रेत आहे.

5) अमंलबजावणीसाठी मार्गदर्शक सुचना-

5.1 सन २०२०-२१ मध्ये कोविड-१९ महामारीच्या पार्श्वभूमीवर शेतीशाळेची अंमलबजावणी करतांना योग्य ती आवश्यक काळजी घेण्यात यावी.

5.2 क्षेत्रीय स्तरावर कृषि पर्यवेक्षकाने त्यांचे कार्यक्षेत्रातील हॉर्टसॅप अंतर्गत निवड केलेल्या गावांमध्ये फळपिकासाठी फिक्स प्लॉट निवडून शेतीशाळा आयोजन करावी व शक्यतो हॉर्टसॅप निरीक्षणाचे दिवशी शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावे. प्रशिक्षकाचे गरजेनुसार त्यांना हॉर्टसॅप अंतर्गत निवड केलेल्या फिक्स प्लॉट व्यतीरीक्त इतर प्लॉटवर शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करता येईल.

5.3 महिला कर्मचाऱ्यांनी महिला शेतकऱ्यांच्यासाठी प्राधान्याने शेतीशाळाचे आयोजन करावे.

5.4 शेतीशाळेची अंमलबजावणी करतांना आत्मातर्गत कार्यरत अेटीएम, बीटीएम आणि शेतकरी मित्र यांचा सहभाग घेणे अनिवार्य आहे तसेच जिल्हा परिषदेकडील कृषि विभागाचा देखिल समावेश करावा.

5.5 शेतीशाळेसाठी निवड केलेला शेतकरी सर्व घटकांची स्वतः अंमलबजावणी करू शकेल अशाच शेतकऱ्याची निवड करावी.

5.6 प्रत्येक शेतीशाळासाठी शेतकरी व क्षेत्र निवड करताना खालील बाबी विचारात घ्याव्यात.

5.6.1 सदरहू प्रात्यक्षिक क्षेत्रावरच शेतकऱ्यांचे प्रशिक्षण तथा शेतीशाळेचा वर्ग घ्यावयाचा असल्याने सदरचे क्षेत्र रस्त्यालगत असावे.

5.6.2 निवड करावयाचा लाभार्थी हा प्रगतशील शेतकरी असावा ज्याने निश्चित करून दिलेल्या सर्व बाबींची अंमलबजावणी प्रथम स्वखर्चाने करावी.

5.6.3 शेतकऱ्याने स्वतः सर्व बाबीची नोंदी करून ठेवाव्यात. (रेकॉर्ड नोंदवही)

5.6.4 संबंधीत गावामध्ये निवड केलेल्या क्षेत्रावर पीक हंगाम कालावधीत शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे. त्यासाठी पीकाच्या वाढीच्या आवस्थेनुसार दर 30 दिवसांनी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावे.

5.6.5 शेतीशाळेतील प्रशिक्षण वर्गासाठी किमान २५ शेतकरी निवड करावी. ही निवड करतांना महिला शेतकऱ्यांचा समावेश करावा. तसेच हे शेतकरी संपुर्ण शेतीशाळेस उपस्थित राहणे आवश्यक आहे.

5.6.6 विविध योजनेतर्गत उपलब्ध होणारी पीक प्रात्यक्षिके ही शेतीशाळेशी निगडीत राबवावीत व शेतीशाळेत सहभागी होणाऱ्या शेतकऱ्यांना संबंधित योजनेच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार प्रात्यक्षिकाचा लाभ द्यावा. तसेच केंद्र व राज्य पुरस्कृत योजनांमध्ये उपलब्ध असलेल्या इतर बाबींचा लाभ प्राधान्याने त्यांना देण्यात यावा.

5.6.7 शेतीशाळेतील प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गाचा कालावधी किमान २ तास ठेवावा. यामध्ये आवश्यकतेनुसार प्रत्यक्ष डेमो तथा प्रशिक्षण या माध्यमातून तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण कृषि पर्यवेक्षकाने संबंधित शेतकऱ्यांना त्या आठवड्यातील पिक परिस्थितिनुसार योग्य सल्ला तसेच पिकावरिल प्रमुख किड व रोगांची ओळख व त्यावरील उपाययोजना याबाबत माहिती द्यावी. याबरोबरच त्या त्या वेळेचे कृषि संदेश, योजनांची माहिती या शेतीशाळेचे माध्यमातून शेतकऱ्यांना द्यावी.

5.6.8 शेतीशाळेसाठी कार्यक्षेत्रात उपलब्ध असलेल्या ग्रामीण कृषि कार्यानुभव (RAW) मधील कृषि पदवीच्या अंतीम वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग घेण्यात यावा.

5.6.9 ता.कृ.अ, उवि.कृ.अ, यांनी किमान एका शेतीशाळेस अचानक भेट देवून मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे.

5.6.10 शेतीशाळाद्वारे शेतक-यापर्यंत तंत्रज्ञान पोहोचविण्यासाठी खालील चार महत्वाचे टप्पे पाडलेले आहेत. (पिकनिहाय या टप्प्यांमध्ये वाढ होऊ शकते)

१. लागवड पुर्व : जमीन तयार करणे, समतल मशागत, योग्य लागवड साहित्याची निवड, मृदा परिक्षण
२. लागवडीच्या वेळी/बहर व्यवस्थापन: लागवड साहित्य प्रक्रिया करणे, लागवड पध्दती, विविध खताचा पहिला हप्ता देणे, तण नियंत्रणसाठी तणनाशकाचा वापर फळपिकनिहाय बहर व्यवस्थापन, संजीवकांचा वापर यावर भर देण्यात येईल.
३. पिक वाढीच्या अवस्था: हा टप्पा दीर्घकालासाठी असल्याने यामध्ये योग्य प्रकारे आंतर मशागत, तणव्यवस्थापन, किड व रोग नियंत्रण, अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, पिकासाठी पाणी व्यवस्थापन (जीवसंरक्षक सिंचनाचा) इ. अंतर्भाव राहिल.
४. काढणीच्या वेळी व काढणीतत्र व्यवस्थापन: यामध्ये काढणीची योग्य वेळ व पध्दती, काढणीनंतर साफसफाई करणे, ग्रेडींग करणे, योग्य पध्दतीने साठवणूक करणे इत्यादी बाबींचा समावेश राहिल.

वर उल्लेख केलेल्या विविध टप्प्यांमध्ये जे तंत्रज्ञान व कौशल्ये शेतक-यापर्यंत पोहोचवयाचे आहे. त्यासाठी तांत्रिक साहित्य विभागीय स्तरावर तयार करण्यात यावे. जेणेकरून विभागनिहाय पिकांसाठीची आवश्यकता विचारात घेऊन हे दर्जेदार तांत्रिक प्रचार साहित्य तयार करण्यात यावे. हे सर्व तांत्रिक साहित्य शेतीशाळेचा पहिला वर्ग सुरु होण्यापूर्वी कृषि सहाय्यकापर्यंत प्रशिक्षणाद्वारे पोहोचेल याची दक्षता विभागीय कृषि सह संचालक यांनी घेणे आवश्यक आहे. यासाठी आवश्यक ती मदत आयुक्तालय स्तरावरून करण्यात येईल.

6) शेतीशाळांच्या अंमलबजावणीमध्ये अधिकारी/ कर्मचाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या

६.१ कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक

६.१.१ सदर शेतीशाळा आयोजनाची जबाबदारी संबंधित कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांची राहिल व संबंधित गावातील शेतकरी मित्र आयोजनामध्ये स्थानिक आवश्यक ती सर्व मदत उदा. शेतकरी एकत्रित करणे, बैठक व्यवस्था करणे इ. कामे करतील.

६.१.२ कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांनी गाव, क्षेत्र निवडीसाठी मुद्या क्र.४ मधील सुचनाप्रमाणे कार्यवाही करावी.

६.१.३ कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक हे शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी निश्चित केलेल्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे आयोजन करतील, आवश्यकता भासल्यास शेतकऱ्यांच्या गरजा स्थानिक परिस्थिती व पीक परिस्थितीनुसार किरकोळ बदल करतील.

६.१.४ शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाची यशोगाथा तयार करणे.

६.१.५ शेतीदिन साजरा करणे व त्यामध्ये सहभागी शेतकऱ्यांना अनुभव कथन करण्यास प्रवृत्त करणे.

६.२ मंडळ कृषि अधिकारी

- ६.२.१ मंडळातील शेतीशाळांचे आयोजनासाठी पीक, गाव व वार निश्चित करणे.
- ६.२.२ मंडळ कृषि अधिकारी यांनी कार्यक्षेत्रातील कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांच्या शेतीशाळेस वेळोवेळी भेट देऊन मार्गदर्शन करावे. तसेच पुर्ण हंगामात मंडळातील सर्व शेतीशाळांचा अंतर्भाव होईल अशा रीतीने मंडळातील सर्व शेतीशाळा भेटीचें नियोजन करावे.
- ६.२.३ मंडळात निवड केलेल्या शेतकऱ्यांची यादी अंतिम करणे.
- ६.२.४ मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील प्रशिक्षण देण्याची क्षमता असलेल्या अनुभवी प्रगतशिल शेतकरी तसेच सेवानिवृत्त अधिकारी/ कर्मचारी यांची यादी तयार करुन आवश्यकतेनुसार त्यांच्या सेवा शेतीशाळा प्रशिक्षण वगासाठी घेण्याचे नियोजन करावे
- ६.२.५ मंडळ कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेसाठी लागणाऱ्या गुणवत्तापुर्ण प्रशिक्षण साहीत्याचा वेळेत पुरवठा करणे.
- ६.२.६ शेतीशाळेसाठी आवश्यक साहित्य बाबी कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना उपलब्ध करुन देणे.

६.३ तालुका कृषि अधिकारी

- ६.३.१ तालुका कृषि अधिकारी यांनी तालुक्यातील शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गास पुर्ण हंगामात किमान एकदा भेट देऊन मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे.
 - ६.३.२ तालुका कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेसाठी लागणाऱ्या गुणवत्तापुर्ण प्रशिक्षण साहीत्याचा पुरवठा करावा.
 - ६.३.३ क्षेत्रिय कर्मचाऱ्यांनी खर्च करुन सादर केलेली देयके वेळेत RTGS ने त्वरीत कृषि पर्यवेक्षक, कृषि सहाय्यक यांना अदा करणेबाबतची कार्यवाही करणे.
- ## ६.४ उपविभागिय कृषि अधिकारी
- ६.४.१ उपविभागिय कृषि अधिकारी यांनी उपविभागातील सर्व तालुक्यातील 50 शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गास किमान एकदा भेट देवुन मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे.
 - ६.४.२ उपविभागिय कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेसाठी लागणारे सर्व तांत्रिक साहित्याचा पुरवठा सॉफ्ट कॉपीद्वारे करणे.
 - ६.४.३ अधिनस्त तांत्रिक कर्मचाऱ्यांच्या मदतीने प्रशिक्षण साहित्य निर्माण करणे उदा. किडी व मित्र किडींचे सॉफ्ट टॉइज, रेखाचित्र, मॉडेल इ.
 - ६.४.४ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांना कृषि विज्ञान केंद्र, कृषि विद्यापिठातील शास्त्रज्ञांच्या भेटीचे आयोजन करुन तंत्रज्ञान उपलब्ध करुन देणे.
 - ६.४.५ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांसाठी वेगवेगळ्या निधीतून देण्यात आलेले अनुदान नियमितपणे खर्चाचा आढावा घेऊन क्षेत्रिय कर्मचारी यांनी स्वखर्चाने केलेल्या बाबींची प्रतिपुर्ती देयके वेळेत पारीत करण्याबाबतचे सनियंत्रण करणे.
 - ६.४.६ कार्यक्षेत्रातील यशस्वीपणे राबविण्यात येत असलेल्या शेतीशाळेची माहिती वेळोवेळी तज्ञांच्या मदतीने दृक-श्राव्य स्वरुपातील माहिती सामाजिक माध्यमाद्वारे प्रसिध्दी करणे.
- ## ६.५ जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी
- ६.५.१ जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी जिल्हयातील 10 शेतीशाळांना सर्व तालुक्यातून समप्रमाणात किमान एकदा अचानक भेट देवुन मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे.

- ६.५.२ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांसाठी वेगवेगळ्या निधीतून देण्यात आलेले अनुदान नियमितपणे खर्चाचा आढावा घेऊन क्षेत्रिय कर्मचारी यांनी स्वखर्चाने केलेल्या बाबींची प्रतिपुर्ती देयके त्वरीत पारीत करण्याबाबतचे सनियंत्रण करणे.
- ६.५.३ जिल्ह्यातील सर्व कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक तसेच शेतकरी मित्र यांना शेतीशाळे संदर्भात प्रशिक्षण देण्याचे नियोजन करावे.
- ६.६ **विभागीय कृषि सहसंचालक**
- ६.६.१ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांची कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक निहाय गावे निश्चित करणे.
- ६.६.२ विभागामध्ये राबविल्या जाणाऱ्या शेतीशाळांचे कृषि हवामान निहाय, पीक निहाय वेळापत्रक व प्रशिक्षण विषयक गरजा व तांत्रिक माहिती निश्चित करून सुसुत्रता आणणे.
- ६.६.३ विभागातील पीक निहाय गाव निहाय शेतीशाळांचा आराखडा तयार करून नियोजन करावे.
- ६.६.४ विभागातील तालुका निहाय उत्पादन वाढीची सुत्रे निश्चित करून त्याचा प्रशिक्षण वर्गात समावेश करणे.
- ६.६.५ जिल्हानिहाय तज्ञ प्रशिक्षकांचा चमू निवडणे व सर्व तालुक्यातून निवडक अधिकारी /कर्मचाऱ्यांना शेतीशाळाविषयक प्रशिक्षण वर्ग विभागस्तरावर आयोजित करणे.
- ६.६.६ विभागातील सर्व जिल्ह्यातील भेटीदरम्यान कमीत कमी १ % शेतीशाळेस अचानक भेट देवून मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे. भेटी दरम्यान
- ६.६.७ प्राचार्य रामेतीच्या मदतीने पिकनिहाय शेतीशाळेशी निगडीत तांत्रिक अभ्यासक्रम निवडून कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना प्रशिक्षण देणे.
- ६.७ मंडळ कृषि अधिकारी ते आयुक्त कृषि यांचेकडे किमान एका शेतीशाळेचे पालक अधिकारी म्हणून जबाबदारी राहिल व त्यासाठी सदर शेतीशाळेच्या प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गास त्यांनी उपस्थित राहून मार्गदर्शन करावे. शेतीशाळेच्या भेटीदरम्यान शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे सनियंत्रण करण्याची जबाबदारी मंडळ कृषि अधिकारी ते विभागीय कृषि सहसंचालक या सर्वांची राहिल.
- ६.८ आयुक्तालयस्तरावर राज्यात राबविल्या जाणाऱ्या सर्व शेतीशाळांचे सनियंत्रण करणे व वेळोवेळी आढावा घेण्याची जबाबदारी राहिल.

7) शेतीशाळा प्रशिक्षकासाठी प्रशिक्षण संच-

- शेतीशाळा वर्गामध्ये प्रशिक्षक आणि शेतकरी यांना निरीक्षणे घेण्यासाठी (AESA) आणि सदर शिक्षणपद्धती परिणामकारक होण्यासाठी काही प्रशिक्षण साहित्याची आवश्यकता असते. यासाठी आवश्यक असणाऱ्या साहित्याची उदा. रजिस्टर, फुटपट्टी, कोरे व ड्रॉइंग कागद, स्केच पेन सेट, १०Xपिंग लहान व्हायल्स इत्यादींची उपलब्धता तालुका कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्ग सुरु होण्यापुर्वी (हंगामपुर्व) करून द्यावी. प्रशिक्षण साहित्य या बाबी अंतर्गत सदरचा खर्च करण्यात यावा. क्षेत्रिय कर्मचा-यांकरीता आवश्यक प्रशिक्षण साहित्य शेतीशाळा प्रमाणभूत माहिती संच (SoP) ची माहिती संचालक विस्तार व प्रशिक्षण यांचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/१२३००/२०२०, दि. २४/०४/२०२० नुसार उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.

8) शेतीशाळेतील पिकांच्या उत्पादनाच्या नोंदी-

शेतकरी शेतीशाळेच्या माध्यमातून पीकासंदर्भातील सर्व बाबींच्या माहितीद्वारे उत्पादन/ उत्पन्न वाढीबाबत प्रशिक्षण वर्गात मार्गदर्शन करावे. तसेच शेतकऱ्यांना हंगामातील पीकाचे उत्पादन खर्च काढण्यासाठी प्रवृत्त करावे. यामध्ये रोजंदारीच्या मनुष्यबळ व बैल शक्तीचा वापर, यंत्राचा वापर, बी-बियाणे, सेंद्रिय व रासायनिक खते, जलसिंचन, पीक संरक्षण, खेळत्या भांडवलावरील व्याज हा प्रत्यक्ष तर जमिनीचा खंड व घसारा, कुदुंबातील मनुष्यबळ मजुरी इ. बाबींवरील खर्च हा अप्रत्यक्ष ठरतो. त्यानुषंगाने या सर्व बाबींवरील खर्चाचा विचार पीक उत्पादन खर्च काढतांना करावा. पीक उत्पादन खर्च काढण्याकरीता नोंदवही ठेवणे बाबत शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करावे.

9) शेतीदिन-

शेतीशाळेमध्ये अवलंब केलेल्या तंत्रज्ञानाचा व्यापक प्रचार करणेसाठी प्रत्येक गावसमूहामध्ये पीक वाढीच्या शेवटच्या टप्प्यात एक दिवसीय शेतीदिनाचे आयोजन करावे. यासाठी कृषि विद्यापीठ/ कृषि विज्ञान केंद्र/ कृषि संशोधन केंद्र /कृषि महाविद्यालय येथील तज्ञांना तंत्रज्ञानाबद्दल माहिती देण्यासाठी आमंत्रित करावे. कृषि पुरस्कार प्राप्त मान्यवर तसेच गतवर्षाच्या शेतीशाळेमधील शेतकऱ्यांना आमंत्रित करून त्यांच्या अनुभवांचे अदान प्रदान करावे. शेतीदिनामध्ये किमान ५० टक्के महिलांचा सहभाग होईल याबाबत दक्षता घेण्यात यावी. शेतीदिनामध्ये शेतीशाळेतील प्रशिक्षणार्थींना त्यांचे अनुभव कथन करण्यास प्रवृत्त करावे तसेच कोणते तंत्रज्ञान जास्त उपयुक्त ठरले याबाबत चर्चा घडवून आणावी. शेतीदिनासाठी प्रती शेतीशाळा निर्धारित केलेला निधी गावसमूह स्तरावर एकत्रित करून विहित वित्तिय नियमानुसार खर्च करण्यात यावा.

10) उत्कृष्ट शेतीशाळा आयोजन स्पर्धा.

उत्कृष्ट शेतीशाळा स्पर्धा आयोजित केल्याने कर्मचाऱ्यामध्ये खिलाडू वृत्ती वाढून त्यांच्या मधिल सुप्त गुणांना चालना देण्याच्या उद्देशाने जिल्हा, विभाग व राज्यस्तरावर स्पर्धा आयोजित करण्यात यावे. उत्कृष्ट शेतीशाळा स्पर्धा आयोजित केल्याने कर्मचाऱ्यामध्ये उत्साहाची भावना निर्माण होऊन योजनेचा उद्देश सफल होण्यास मदत होते. त्यादृष्टीने जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी कार्यक्षेत्रातील स्पर्धेमध्ये सहभागी होवू इच्छिणाऱ्या कृषि सहाय्यक व कृषि पर्यवेक्षक यांना अवाहन करून त्यांचे अर्ज शेतीशाळेच्या प्रथम टप्प्यात मागविण्यात यावे.

उपविभाग निहाय प्राप्त अर्जांची छाननी करून जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयातील कृषि उपसंचालक, तंत्र अधिकारी व लेखाधिकारी यांचे पथकामार्फत संबंधित शेतीशाळांचे मुल्यांकन करावे. जिल्ह्यातील सर्वोत्कृष्ट काम करणाऱ्या कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय पारीतोषीकासाठी गुणांकन करावे. विभागस्तरावर विभागिय अधिक्षक कृषि अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली विभागिय सांख्यिक, तंत्र अधिकारी, कृषि अधिकारी यांचे चमू मार्फत अधिनस्त जिल्ह्यातील प्रथम मानांकित शेतीशाळांचे मुल्यांकन करून विभागापातळीवर कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांक निश्चित करावे.

विभागस्तरावरून राज्यपातळीवर प्राप्त झालेल्या शेतीशाळांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय स्थानासाठी मुल्यांकन करावे. या नुसार प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांकाच्या कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना प्रशस्तीपत्रक देण्यात यावे.

11) शेतकरी शेतीशाळेसाठी निधीची तरतूद-

हॉर्टसॅप योजनेतर्गत सन 2020-21 मध्ये उपलब्ध होणारी तरतुदीचा तपशिल सोबत प्रपत्र अ मध्ये जोडण्यात आलेला आहे. या योजनेतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या शेतीशाळेसाठी रुपये १४०००/- प्रती शेतीशाळा याप्रमाणे आर्थिक मापदंड वापरण्यात यावा.

शेतीशाळेसाठी निवड केलेल्या सुविधाकार शेतक-यास अल्पोपहार, बैठक व्यवस्था व इतर सोयीसुविधांसाठी लागणारा खर्च देण्यात यावा. सदर रक्कम शेतक-यास कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना दिलेल्या अग्रिम मधून अदा करून शेतक-याची पावती घ्यावी. कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना दयावयाच्या अग्रिमाबाबत संचालक विस्तार व प्रशिक्षण यांचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/शेतीशाळा/अग्रिम/२३७७/२०१९, दि.०८/११/१९ व जा.क्र/वि.प्र.-७/शेतीशाळा/अग्रिम विनियोग/२३९६/१९, दि.१५/११/२०१९ यानुसार कार्यवाही करण्यात यावी. शेतीशाळेसाठीची तरतुद खालील मापदंडाप्रमाणे खर्च करावी

११.१ शेतकऱ्यांची शेतीशाळा बाबीसाठी खर्चाचे मापदंड-

क्रॉपसॅप संलग्न शेतकरी शेतीशाळा			
अ.क्र.	उपक्रम/ बाब	युनिट	मापदंड (रु)
१	प्रशिक्षण साहित्य व इतर तांत्रिक साहित्य	प्रती शेतकरी २००/- रुपये	५०००
२	अल्पोपहार (२५ शेतकरी, १० वर्ग)	प्रती शेतकरी २०/- रुपये	५०००
३	शेती दिन खर्च	-	२०००
४	विश्लेषणात्मक अहवाल तयार करणे.	-	२०००
	एकुण		१४०००

१२) शेतकरी शेतीशाळा सनियंत्रण व अभिलेख -

शेतीशाळा सनियंत्रण करतांना तसेच अभिलेखामध्ये नोंदी घेतांना पुढील मुद्दे निहाय नोंदी घेण्यात याव्यात. यातध्ये उत्पादनात झालेली वाढ, उत्पादन खर्चात झालेली बचत, उत्पादनाच्या सुधारलेल्या दर्जा, प्रतवारी, प्रक्रीयेमुळे मिळालेला बाजारभाव बाजारमुल्य साखळीमध्ये सामील झालेल्या शेतकऱ्यांची संख्या व सुधारीत पीक वाढीचे तंत्रज्ञान अवलंब केलेल्या शेतकऱ्यांची संख्या याचा समावेश करावा. शेतीशाळेचे त्रयस्थ संस्थेद्वारे मुल्यमापन करण्यात यावे.

कृषि सहाय्यक, कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळेसंबंधित अभिलेख सोबत जोडलेल्या "प्रपत्र ब" नुसार त्यांचेस्तरावर ठेवण्यात यावेत. वरिष्ठ स्तरावरील अधिकाऱ्यांनी सदरचे प्रपत्रात आपले कार्यक्षेत्रातील

शेतीशाळेचा नियमित आढावा घेऊन अहवाल वरिष्ठ कार्यालयास दर महिन्यास सादर करावेत. कृषि सहायक, कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळा पुर्ण झाल्यानंतर प्रत्येक शेतीशाळेचा विश्लेषणात्मक अहवाल तयार करून कार्यालयास सादर करावा. विश्लेषणात्मक अहवालाची तपासणी करून सदर अहवालाबाबतचे प्रमाणपत्र तालुक्याने जिल्हयास व जिल्हयाने विभागास सादर करावे.

13) राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती

शेतीशाळा कार्यक्रमाच्या प्रभावीपणे अंमलबजावणीसाठी राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती गठन करण्यात येत आहे. सदर समितीच्या वेळोवेळी बैठका घेऊन त्याद्वारे विविध योजनांतील शेतीशाळा कार्यक्रमाची आखणी, समन्वय, यशोगाथा तयार करणे, प्रचार प्रसिद्धी, मुल्यमापन इत्यादीबाबतचे नियोजन करण्यात येईल. तसेच गरजेनुसार आढावा घेऊन शेतीशाळा अंमलबजावणीचे सनियंत्रण करण्यात येईल.

राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती खालील प्रमाणे

अ.क्र.	नाव	पद
१	संचालक, विस्तार व प्रशिक्षण	अध्यक्ष
२	संचालक, आत्मा	सदस्य
३	संचालक, फलोत्पादन	सदस्य
४	अपर प्रकल्प संचालक, स्मार्ट प्रकल्प	सदस्य
५	कृषि सहसंचालक, विप्र-१	सदस्य
६	कृषि सहसंचालक, विप्र-३	सदस्य
७	कृषि सहसंचालक, मृदसंधारण	सदस्य
८	कृषि उपसंचालक, विप्र-१	सदस्य
९	कृषि उपसंचालक, विप्र-२	सदस्य
१०	कृषि उपसंचालक, विप्र-३	सदस्य
११	कृषि उपसंचालक, विप्र-४	सदस्य
१२	कृषि उपसंचालक, विप्र-७	सदस्य सचिव

14) शेतकरी शेतीशाळेसाठीचे लक्षांक

सन २०२०-२१ मध्ये पिकनिहाय हॉर्टसॅप योजनेतर्गत शेतीशाळा लक्षांक "प्रपत्र अ" नुसार देण्यात येत आहे. लक्षांकापेक्षा जादा शेतीशाळा राबविण्यात आल्यास सदर शेतीशाळा विना अनुदानीत ग्राह्य धरण्यात येतील. अतिरीक्त शेतीशाळांसाठी निधी उपलब्ध होणार नाही.

प्रपत्र अ

अ. क्र	जिल्हा	पिकनिहाय शेतीशाळा लक्षांक						एकुण शेतीशाळा	
		आंबा	डाळिंब	केळी	संत्रा	मोसंबी	चिक्कु	भौतिक	आर्थिक (रु)
१	पालघर	6	-	-	-	-	2	8	112000
२	रायगड	12	-	-	-	-	-	12	168000
३	रत्नागिरी	9	-	-	-	-	-	9	126000
४	सिंधुदुर्ग	7	-	-	-	-	-	7	98000
५	नाशिक	-	4	-	-	-	-	4	56000
६	धुळे	-	2	-	-	-	-	2	28000
७	नंदुरबार	-	-	1	-	-	-	1	14000
८	जळगाव	-	-	10	-	-	-	10	140000
९	पुणे	-	5	-	-	-	-	5	70000
१०	अहमदनगर	-	12	-	1	-	-	13	182000
११	सोलापूर	-	7	4	-	-	-	11	154000
१२	सातारा	-	3	-	-	-	-	3	42000
१३	सांगली	-	3	-	-	-	-	3	42000
१४	औरंगाबाद	2	3	-	-	5	-	10	140000
१५	जालना	-	-	-	-	7	-	7	98000
१६	बीड	3	-	-	-	-	-	3	42000
१७	लातूर	4	-	-	-	-	-	4	56000
१८	हिंगोली	-	-	2	-	-	-	2	28000
१९	नांदेड	-	-	2	-	-	-	2	28000
२०	बुलढाणा	-	-	-	1	-	-	1	14000
२१	अकोला	-	-	2	-	-	-	2	28000
२२	अमरावती	-	-	-	10	-	-	10	140000
२३	वर्धा	-	-	-	2	-	-	2	28000
२४	नागपूर	-	-	-	5	2	-	7	98000
एकूण		43	39	21	19	12	2	138	1932000

शेतीशाळा साप्ताहिक अहवाल- प्रपत्र ब

शेतीशाळा अहवाल

१) दिनांक ----- अखेरपर्यंत नियोजित व प्रत्यक्ष आयोजित केलेल्या शेतीशाळेचा गोषवारा

दिनांक: ----- निवडा

कृषि अधिकारी- नाव

विभाग	जिल्हा	तालुका	पीक	नियोजित शेतीशाळा संख्या	आयोजित शेतीशाळा संख्या

२) दिनांक ----- अखेरपर्यंत नियोजित व प्रत्यक्ष आयोजित केलेल्या शेतीशाळेचा सविस्तर तपशील

कृषि अधिकारी-नाव

दिनांक: ----- निवडा

तालुका	कृषि सहाय्यक नाव	कृषि पर्यवेक्षक नाव	पीक	शेतीशाळा वर्ग क्र.	नियोजित दिनांक	आयोजित दिनांक	विषय	विशेषज्ञ (वक्ता) नाव	उपस्थित अधिकारी पदनाम	उपस्थित शेतकरी संख्या	फोटो

**हॉर्टसॅप संलग्न शेतकऱ्यांची शेतीशाळा
केळी शेतीशाळा वर्गनिहाय विषय**

शेतीशाळेचा अभ्यासक्रम:

निरीक्षण: उंची, घेर, झाडाची पाने, फण्यांची संख्या, फळांची संख्या, फळधारणेचा कालावधी, फळ पक्व कालावधी, घडाचे वजन, पोगासड, करपा रोगाची तीव्रता, पर्ण गुच्छ विषाणुरोग, बनाना स्ट्रीक व्हायरस, कंद पोखरणारी सोंड कीड खोड पोखरणारी कीड, फुलावरील फुलकिडे, पाने खाणाऱ्या अळ्या, जमिनीतील ओलावा, पीक परिस्थिती, हवामान, तणांची घनता इत्यादी.

निरीक्षणे घेण्याची पध्दत: प्रत्येक शेताच्या दहा झाडांची निरीक्षणे घ्यावीत झाडे निवडून त्यांना टॅगींग करावे व प्रत्येक वेळी त्याच झाडांची निरीक्षणे घ्यावीत शेतकऱ्यांच्या दोन गटाने शेतीशाळा प्लॉटमधील तर दोन गटांनी नियंत्रित प्लॉटमधील निरीक्षणे घ्यावीत.

अभ्यासक्रम: एकूण १० शेतीशाळा ३० दिवसांच्या अंतराने (दि.15 मे ते २० फेब्रुवारी २०२१ दरम्यान)

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
१	१५ जुलै	<ol style="list-style-type: none"> १. शेती शाळेसाठी निवडलेल्या गावातील केळी उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेणे. या सभेत शेती शाळेचा उद्देश व केळी उत्पादनात येणाऱ्या अडचणी यावर चर्चा करणे. २. २५ शेतकऱ्यांची निवड व त्यातून सुविधाकार शेतकऱ्याची निवड करणे. ३. विशेष विषय पीक व्यवस्थापन संकल्पना व चर्चा व मृदा परीक्षण ४. मृग बाग केळी लागवडी करिता पूर्वनियोजन व पूर्वतयारी ५. लघु प्रयोग सुधारित जातीच्या बेण्याची निवड/उतिसंवर्धित रोपाची निवड ६. सुविधा कार शेतकऱ्यांना प्रात्यक्षिक प्रक्षेत्रास भेट देणे. ७. शेती शाळेसाठी निवडलेल्या शेतकऱ्यांचे पायाभुत सर्वेक्षण गट निर्मिती करणे ८. विशेष विषय: शिफारशीप्रमाणे निवडलेल्या रोपांची/कंदांची गादी वाफ्यावर लागवड करणे ९. लघु प्रयोग: बेणे संस्कार १०. नांगे भरणे ११. विशेष विषय: मृद परीक्षणानुसार खत व्यवस्थापन १२. लघु प्रयोग इर्विनिया रॉट (हेड रॉट) रोग व्यवस्थापन १३. बागेभोवती सजीव कुंपण लावणे.
२	१५ ऑगस्ट	<ol style="list-style-type: none"> १. केळी बागेत आंतरमशागत (पील काढणे, टिचणी बांधणी) २. एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन ३. विशेष विषय जास्त पावसाच्या वेळी घ्यावयाची काळजी ४. विशेष विषय करपा रोग व्यवस्थापन
३	१५ सप्टेंबर	<ol style="list-style-type: none"> १. शाखीय वाढीच्या अवस्थेत असणाऱ्या बागेची आंतरमशागत २. विशेष विषय: केळी वरील कीड व रोग व्यवस्थापन ३. बागेची टिचणी बांधणी करणे ४. विशेष विषय: करपा रोग व्यवस्थापन
४	१५ ऑक्टोबर	<ol style="list-style-type: none"> १. पाणी व्यवस्थापन २. कांदेबाग लागवड ३. विशेष विषय: करपा रोग व्यवस्थापन ४. जळका चिरुट रोग व्यवस्थापन ५. विशेष विषय: पोगासड रोग व्यवस्थापन

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
५	५ डिसेंबर	१. थंडीपासून बागेचे संरक्षणासाठी नियोजन २. थंडी मध्ये पाणी व्यवस्थापन ३. विशेष विषय: घड अकडणे व उपाय ४. कुकुंबर मोझॅक रोगाचे व्यवस्थापन ५. विशेष विषय फुलकिडे चे व्यवस्थापन
६	१० जानेवारी	१. विशेष विषय: निर्यात क्षम केळीसाठी घड व्यवस्थापन २. कुकुम्बर मोझॅक रोगाचे व्यवस्थापन ३. विशेष विषय: फुल किडीचे व्यवस्थापन
७	५ फेब्रुवारी	१. विशेष विषय: खानदेश विभागासाठी फेब्रुवारी लागवड २. झाडांना आधार देणे
८	५ मार्च	१. विशेष विषय: उन्हापासून बागेचे संरक्षण २. उन्हापासून घडाचे संरक्षण ३. उन्हाळ्यात पाणी व्यवस्थापन

वर्ग क्र.	केळी शेतीशाळा वर्गाचा दिनांक व हवामान प्रमाणभूत आठवडा
1	15 जुलै आठवडा क्र. 28 (9 ते 15 जुलै)
2	15 ऑगस्ट आठवडा क्र. 33 (13 ते 19 ऑगस्ट)
3	15 सप्टेंबर आठवडा क्र. 37 (10 ते 16 सप्टेंबर)
4	15 ऑक्टोबर आठवडा क्र. 42 (15 ते 21 ऑक्टोबर)
5	5 डिसेंबर आठवडा क्र. 49 (3 ते 9 डिसेंबर)
6	10 जानेवारी आठवडा क्र. 2 (8 ते 14 जानेवारी)
7	5 फेब्रुवारी आठवडा क्र. 6 (5 ते 11 फेब्रुवारी)
8	5 मार्च आठवडा क्र. 10 (5 ते 11 मार्च)

हॉर्टसॅप संलग्न शेतकऱ्यांची शेतीशाळा
आंबा शेतीशाळा वर्गनिहाय विषय

शेतीशाळेचा अभ्यासक्रम:

निरीक्षणे: वय,पूर्व,पश्चिम उत्तर व दक्षिण झाडाचा व्यास, चारही दिशांच्या प्रत्येकी ५ शेंडे मोहोरांची निवड, फळ, फांद्या व वाढ, तुडतुडे, रक्षक सापळ्यांमधील प्रौढ फळ माशींची संख्या, शेंडा पोखरणान्या अळीग्रस्त शेंडे, फुल किडे, करपाग्रस्त पानांची संख्या, फुलकिडे ग्रस्त फळांची संख्या, निवडलेल्या मोहोरांचे नुकसान झालेले दांडे, भुरीग्रस्त मोहरावरील शेंड्यांची संख्या, काळपट डाग असलेल्या फळांची संख्या, बांडगुळ ग्रस्त झाडांची संख्या,पिंक रोगग्रस्त झाडांच्या फांद्या, सुक्ष्मअन्नद्रव्य कमी असल्यास तशी लक्षणे दिसणाऱ्या शेंड्याची/ पानांची संख्या, मित्र कीटक व शत्रू किडींची संख्या, जमिनीतील ओलावा, पीक परिस्थिती, हवामान, तणांची घनता इत्यादी

अभ्यासक्रम

निरीक्षणे घेण्याची पध्दत: गुणाकाराच्या फुलीप्रमाणे शेताच्या प्रत्येक कर्णावरील दहा झाडांची निरीक्षणे घ्यावेत. झाडे निवडून त्यांना टॅगिंग करावे तसेच प्रत्येक शेंडा/मोहराला टॅगिंग करावे त्याच झाडांची निरीक्षणे घ्यावीत शेतकऱ्यांच्या दोन गटांनी शेतीशाळा प्लॉटमधील तर दोन गटांनी नियंत्रित प्लॉटमधील निरीक्षणे घ्यावेत

अभ्यासक्रम: एकूण ९ शेतीशाळा ३० दिवसाच्या अंतराने (दिनांक १ जुलै ते ३१ मे दरम्यान)

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
१	१५ जुलै	<ol style="list-style-type: none"> शेती शाळेसाठी निवडलेल्या गावातील आंबा उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेणे या सभेत शेती शाळेचा उद्देश व आंबा उत्पादनात येणार्या सर्वसाधारण अडचणी यावर चर्चा करणे २५ शेतकऱ्यांची निवड व त्यातून सुविधाकार शेतकऱ्यांची निवड करणे. विशेष विषय: जातीची निवड, दर्जेदार कलमे, खते खरेदी करताना घ्यावयाची काळजी लघु प्रयोग: लागवड करताना घ्यावयाची काळजी महिलांचा शेती विषयक निर्णय प्रक्रिया व प्रत्यक्ष कामातील सहभाग. सुविधाकार शेतकऱ्यांच्या प्रात्यक्षिक प्रयोग क्षेत्रास भेट देणे
२	१६ ऑगस्ट	<ol style="list-style-type: none"> शेती शाळेसाठी निवडलेल्या शेतकऱ्यांचे पायाभूत सर्वेक्षण.गट निर्मिती करणे बंद पेटी चाचणी विशेष विषय: एकात्मिक पीक व्यवस्थापन संकल्पना व चर्चा. मृदा परीक्षण जमीन आरोग्य पत्रिका यावरून खत व्यवस्थापन लघु प्रयोग: कल्टर कसे घालावे बाजार मूल्य साखळी तयार करण्याच्या दृष्टीने शेतकरी उत्पादक कंपनी व त्यांच्याकडून अपेक्षित कार्य याबाबत चर्चा व नियोजन करणे.
३	१५ सप्टेंबर	<ol style="list-style-type: none"> आंबा पीक परिसंस्था MESA संकल्पना माहिती आंबा पीक परिसंस्था निरीक्षणे Mango Ecosystem Analysis – MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष लघु अभ्यास: आंब्यावरील मित्र कीटकांचे संवर्धन विशेष विषय आंबा पिकांवर आढळून येत असलेल्या किडी आणि रोगांचे व्यवस्थापन
४	१५	<ol style="list-style-type: none"> आंबा पीक परिस्थिती निरीक्षणे MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
	ऑक्टोबर	२. लघु अभ्यास: रस शोषणाच्या किडी व रोग व्यवस्थापन ३. विशेष विषय: कामगंध सापळे उपयोग व व्यवस्थापन ४. लघु प्रयोग: दशपर्णी अर्क, बीजामृत, जीवामृत तयार करण्याचे चे प्रात्यक्षिक दाखविणे ५. लघु अभ्यास: उत्पादन खर्च व परतावा याचा ताळेबंद काढणे
५	१५ नोव्हेंबर	१. आंबा पीक परिस्थिती निरीक्षणे MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष २. लघु अभ्यास: औषधे फवारणीची योग्य पद्धत ३. औषध मिसळणे तक्ता ४. विशेष विषय: एकात्मिक तण व्यवस्थापन.
६	१५ डिसेंबर	१. आंबा पीक परिस्थिती निरीक्षणे MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष २. लघु प्रयोग तापमान वाढल्यास करावयाचे उपाय चर्चा व निष्कर्ष ३. विशेष विषय किडी व रोगांचे जैविक नियंत्रण ४. लघु अभ्यास तुडतुडे करपा व्यवस्थापन
७	१५ जानेवारी	१. आंबा पीक परिस्थिती परिसंस्था निरीक्षणे MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष २. लघु प्रयोग: कीटकनाशके बुरशीनाशके हाताळणे ३. विशेष विषय: एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन ४. विशेष विषय: आंबा पिकावरील कीड व रोगांचे व्यवस्थापन
८	१५ फेब्रुवारी	१. आंबा पीक परिसंस्था निरीक्षणे MESA चित्रीकरण सादरीकरण चर्चा व निष्कर्ष २. लघु अभ्यास: फळांची काढणी हाताळणी व काढणीपश्चात तंत्रज्ञान माहिती ३. विशेष विषय: विविध वनस्पतिजन्य कीटकनाशके ४. विशेष विषय: तणनाशकांचा मानवी जीवनावर होणारा परिणाम
९	१५ मार्च	१. प्रक्षेत्र दिन २. आंबा उद्योग संबंधित कंपनी व शेतकरी संवाद ३. प्रगतशील शेतकरी/कृषि पुरस्कार प्राप्त शेतकरी अनुभव आदान-प्रदान ४. शेती पूरक व्यवसाय मार्गदर्शन ५. बंद पेटी चाचणी

वर्ग क्र.	आंबा शेतीशाळा वर्गाचा दिनांक व हवामान प्रमाणभूत आठवडा
1	15 जुलै आठवडा क्र. 28 (9 ते 15 जुलै)
2	16 ऑगस्ट आठवडा क्र. 33 (13 ते 19 ऑगस्ट)
3	15 सप्टेंबर आठवडा क्र. 37 (10 ते 16 सप्टेंबर)
4	15 ऑक्टोबर आठवडा क्र. 42 (15 ते 21 ऑक्टोबर)
5	15 नोव्हेंबर आठवडा क्र. 46 (12 ते 18 नोव्हेंबर)
6	15 डिसेंबर आठवडा क्र. 50 (10 ते 16 डिसेंबर)
7	15 जानेवारी आठवडा क्र. 3 (15 ते 21 जानेवारी)
8	15 फेब्रुवारी आठवडा क्र. 7 (12 ते 18 फेब्रुवारी)
9	15 मार्च आठवडा क्र. 11 (12 ते 18 मार्च)

हॉर्टसेप संलग्न शेतकऱ्यांची शेतीशाळा
संत्रा व मोसंबी शेतीशाळा वर्गनिहाय विषय

शेतीशाळेचा अभ्यासक्रम:
निरीक्षणे:

- लागवडीसाठी उपलब्ध जमीनीचा प्रकार व मृदा पृथःकरण अहवाल वाचन
- रोपे/कलमे खरेदी करताना घ्यावयाची खबरदारी
- लागवडीच्या पद्धती व हेक्टरी झाडांची संख्या
- झाडांच्या वयोमानानुसार झाडांचा घेर व पर्ण छत्र आकारमान
- बहराचा प्रकार (आंबिया/मृग)
- खते व सिंचन व्यवस्था
- बहार घेण्यासाठी ताणाच्या उपाययोजना
- फळगळीच्या समस्या व उपाययोजना
- संत्रा व मोसंबीच्या आंबिया व मृग बहार घेत असलेल्या प्रत्येकी पाच बगीच्यातील दहा झाडांची निवड करावी.

निरीक्षणे घेण्याची पध्दत: प्रत्येक बगीच्यात 10 झाडे निरीक्षणसाठी घ्यावीत.

अभ्यासक्रम: एकूण १२ शेतीशाळा ३० दिवसांच्या अंतराने (दि.15 एप्रिल 2020 ते 15 मार्च 2021 दरम्यान)

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय - मृग बहार	विषय - आंबिया बहार
१	१ जुलै	<ol style="list-style-type: none"> 1. शेतीशाळेसाठी निवडलेल्या गावातील लिंबूवर्गीय फळ उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेणे, या सभेत शेतीशाळेचा उद्देश व लिंबूवर्गीय फळ उत्पादनात येणाऱ्या सर्वसाधारण अडचणी यावर चर्चा करणे. 2. 10 संसाधन संपन्न लिंबूवर्गीय फळ उत्पादकांची निवड. 3. लिंबूवर्गीय फळ पीक लागवड, व्यवस्थापन संकल्पना व चर्चा, माती परिक्षण 4 लघु प्रयोग : शिफारस केलेले वाण व प्रमाणित रोपवाटीकेतुन रोपांची निवड 5. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन 6. बहार ताण प्रक्रिया व्यवस्थापन 7. मृग बहार ताण व्यवस्थापन 8. वृद्धी अवरोधकांचा उपयोग 9. बगीच्यातील उगवणीपूर्व तण नियंत्रण उपाययोजना 10. मृग बहार व्यवस्थापन 11. अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 	<ol style="list-style-type: none"> 1. फळगळ उपाययोजना 2. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन 3. फळगळ कारणे व उपाययोजना 4. एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 5. कीड व रोगांचे व्यवस्थापन 6. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन 7. कीड व रोगांचे व्यवस्थापन 8. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन
२	१५ जुलै	<ol style="list-style-type: none"> 1. पावसाच्या पाण्याच्या निचरा 2. बगीच्यातील तण नियंत्रण 	<ol style="list-style-type: none"> 1. एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 2. कीड व रोगांचे व्यवस्थापन 1. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन
३	१५ ऑगस्ट	<ol style="list-style-type: none"> 1. फळगळ कारणे व उपाययोजना 2. एकात्मिक सूक्ष्म अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 3. पावसाच्या पाण्याच्या निचरा 	<ol style="list-style-type: none"> 1. फळगळ कारणे व उपाययोजना 2. कीड व रोगांचे व्यवस्थापन 3. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय - मृग बहार	विषय - अंबिया बहार
		4. हवामान बदल आधारित (पर्जन्यमान, खंड व तापमान) कीड व रोगांचे व्यवस्थापन	
४	१५ सप्टेंबर	1. किडी व रोग व्यवस्थापन 2. फळ आकारमान वाढीसाठी उपाययोजना	1. तोडणीपूर्व फळगळीचे व्यवस्थापन 2. किडी व रोग व्यवस्थापन
५	१५ ऑक्टोबर	1. पाणी व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 2. फळ आकारमान वाढीसाठी उपाययोजना 3. किडी व रोग व्यवस्थापन 4. बगीच्यातील तण नियंत्रण	1. पाणी व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 2. तोडणीपूर्व फळगळीचे व्यवस्थापन 3. किडी व रोग व्यवस्थापन
६	१५ नोव्हेंबर	1. बोर्डो मलम लावणे 2. रोग व किडिंचे व्यवस्थापन 3. फळ आकारमान वाढीसाठी उपाययोजना	1. परिपक्वता मापदंड व तोडणी 2. पॅकेजिंग, वाहतूक, साठवणूक व पणन 3. तोडणी पश्चात छाटणी 4. बोर्डो मलम लावणे 5. रोग व किडिंचे व्यवस्थापन 6. बहार प्रक्रिया
७	१५ डिसेंबर	1. फळ आकारमान वाढीसाठी उपाययोजना 2. अष्टपदी व साल खाणारी अळी नियंत्रण उपाययोजना 3. डिक्या रोग उपाययोजना	1. शेतीशाळेसाठी निवडलेल्या गावातील लिंबूवर्गीय फळ उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेणे, या सभेत शेतीशाळेचा उद्देश व लिंबूवर्गीय फळ उत्पादनात येणाऱ्या सर्वसाधारण अडचणी यावर चर्चा करणे. 2. 25 संसाधन संपन्न लिंबूवर्गीय फळ उत्पादकांची निवड. 3. लिंबूवर्गीय फळ पीक लागवड, व्यवस्थापन संकल्पना व चर्चा, माती परिक्षण 4. लघु प्रयोग : शिफारस केलेले वाण व प्रमाणित रोपवाटीकेतुन रोपांची निवड 5. अष्टपदी व साल खाणारी अळी नियंत्रण उपाययोजना डिक्या रोग उपाययोजना 6. आंबिया बहार व्यवस्थापन 7. बगीचा ताणावर सोडणे
८	१५ जानेवारी	फळ आकारमान वाढीसाठी उपाययोजना	1. हवामान आढावा आणि ताण तोडण्याचे व्यवस्थापन
९	१५ फेब्रुवारी	1. परिपक्वता मापदंड व तोडणी 2. पॅकेजिंग, वाहतूक, साठवणूक व पणन 3. पाणी व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 4. किडिंचे व्यवस्थापन	1. फुलोऱ्याचे व फळधारणेचे व्यवस्थापन 2. पाणी व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन 3. किडिंचे व्यवस्थापन
१०	१५ मार्च	1. पॅकेजिंग, वाहतूक, साठवणूक व पणन 2. तोडणी पश्चात छाटणी 3. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन	1. फळगळ उपाययोजना 2. पाणी व खत सिंचन व्यवस्थापन

वर्ग क्र.	संत्रा व मोसंबी शेतीशाळा वर्गाचा दिनांक व हवामान प्रमाणभूत आठवडा
1	1 जुलै आठवडा क्र. 26 (25 जुलै ते 1 ऑगस्ट)
2	15 जुलै आठवडा क्र. 28 (9 जुलै ते 15 जुलै)
3	15 ऑगस्ट आठवडा क्र. 33(13 ते 19 ऑगस्ट)
4	15 सप्टेंबर आठवडा क्र. 37 (10 ते 16 सप्टेंबर)
5	15 ऑक्टोबर आठवडा क्र. 42 (15 ते 21 ऑक्टोबर)
6	15 नोव्हेंबर आठवडा क्र. 46 (12 ते 18 नोव्हेंबर)
7	15 डिसेंबर आठवडा क्र.50 (10 ते 16 डिसेंबर)
8	15 जानेवारी आठवडा क्र. 3 (15 ते 21 जानेवारी)
9	15 फेब्रुवारी आठवडा क्र. 7 (12 ते 18 फेब्रुवारी)
10	15 मार्च आठवडा क्र. 11 (12 ते 18 मार्च)

टिप- शेतीशाळा कार्यक्रम १ जुलै पासून करण्यात यावा. १ जुलै पुर्वी असलेल्या प्रशिक्षण वर्गाची उजळणी करावी.

हॉर्टसॅप संलग्न शेतकऱ्यांची शेतीशाळा

डाळिंब शेतीशाळा वर्गनिहाय विषय

शेतीशाळेचा अभ्यासक्रम:

निरीक्षण: डाळिंब रोग/कीड सर्वेक्षण पद्धती धर्तीव नोंदी घेणे, डाळिंब पिकासाठी हवामान व लागवड तंत्रज्ञान, रोपवाटिकांमध्ये रोपांच्या निरोगी वाढीसाठी घ्यावयाची काळजी, डाळिंब पिकासाठी पिकासाठी एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, डाळिंब पिकावरील प्रमुख किडी व त्यांचे नियंत्रण, त्यांचे एकात्मिक व्यवस्थापन, डाळिंब पिकावरील प्रमुख किडी व त्यांचे जैविक नियंत्रण, डाळिंब पिकामधील तणनियंत्रण, किडनाशके हाताळताना घ्यावयाची काळजी, डाळिंब पिकाचे काढणी पश्चात प्रक्रिया तंत्रज्ञान.

निरीक्षणे घेण्याची पध्दत: विविध रोगांचा प्रादुर्भाव व रोगाची तीव्रता मोजण्याची रोगनिहाय पद्धत वापरावी. उदा. विषाणुजन्य रोग, जमिनीतून प्रसार होणारे रोग (मर) यांसारख्या रोगांची प्रादुर्भाव टक्केवारी मोजावी. पानावरील, फळावरील तसेच झाडावरील रोगांची तीव्रता टक्केवारी मोजावी. रोगाची तीव्रता मोजण्यासाठी सर्वेक्षण करावयाच्या बागेतील नागमोडी किंवा वळणाचा भाग निश्चित केल्यानंतर त्यापैकी १० जागा निवडून प्रत्येक जागी पाच निरीक्षणे नोंदवावीत.

अभ्यासक्रम: एकूण ६ शेतीशाळा ३० दिवसांच्या अंतराने (दि. १ सप्टेंबर ते १ फेब्रुवारी दरम्यान)

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
१	१ सप्टेंबर	१. शेतीशाळेसाठी निवडलेल्या गावातील डाळिंब उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेऊन, या सभेत शेतीशाळेचा उद्देश डाळिंब उत्पादनात येणाऱ्या सर्वसाधारण अडचणी यावर चर्चा करणे. २. २५ शेतकऱ्यांची निवड व त्यातून सुविधाकार शेतकऱ्याची निवड करणे. ३. पिक व्यवस्थापन पुर्वतयारी चर्चा व मृद परिक्षण (हस्तबहार व आंबेबहार लागवडीविषयी) ४. सुधारित वाणांची निवड व लागवडीविषयी माहिती ५. उत्कृष्ट डाळिंब उत्पादकांच्या प्रक्षेत्रास भेटी.
२	१ ऑक्टोबर	१. शेतीशाळेसाठी निवडलेल्या शेतकऱ्यांचे पायाभूत सर्वेक्षण, गट निर्मिती करणे २. तयार रोपे मिळणा-या रोपवाटिकांची निरोगी रोपांसाठी माहिती संकलन व रोपवाटिकेतील रोग व्यवस्थापन ३. रोग संस्कार ४. तेलकट डाग रोग व्यवस्थापन
३	१ नोव्हेंबर	१. मृदपरिक्षणानुसार अन्नद्रव्य व्यवस्थापन २. पुर्नलागवडीनंतर रोग व किड व्यवस्थापन ३. बागेभोवती सजीव कुंपणाची लागवड ४. झाडांना आधार देणे. ५. रोग व किड व्यवस्थापन.
४	१ डिसेंबर	१. आंतरमशागत चर्चा २. एकात्मिक रोग व किड व्यवस्थापन. ३. पाणी व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन ४. मर रोग व्यवस्थापन.
५	१ जानेवारी	१. कीड व्यवस्थापन २. काढणी तंत्रज्ञान

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
६	1 फेब्रुवारी	१. रोग व किड व्यवस्थापन. २. डाळिंब: गुड अॅग्रीकल्चर प्रॅक्टीसेस व निर्यातक्षम डाळिंबाचे उत्पादन ३. काढणी पश्चात प्रक्रिया तंत्रज्ञान

वर्ग क्र.	डाळिंब शेतीशाळा वर्गाचा दिनांक व हवामान प्रमाणभूत आठवडा
1	1 सप्टेंबर आठवडा क्र. 35 (27 ऑगस्ट ते 02 सप्टेंबर)
2	1 ऑक्टोबर आठवडा क्र. 40 (1 ते 7 ऑक्टोबर)
3	1 नोव्हेंबर आठवडा क्र. 44 (29 ऑक्टोबर ते 4 नोव्हेंबर)
4	1 डिसेंबर आठवडा क्र. 48 (26 नोव्हेंबर ते 2 डिसेंबर)
5	1 जानेवारी आठवडा क्र. 1 (1 ते 7 जानेवारी)
6	1 फेब्रुवारी आठवडा क्र. 5 (29 जानेवारी ते 4 फेब्रुवारी)

हॉर्टसॅप संलग्न शेतकऱ्यांची शेतीशाळा
चिकु शेतीशाळा वर्गनिहाय विषय

शेतीशाळेचा अभ्यासक्रम:

निरीक्षण: फळधारणेचा कालावधी, झाडांची उंची, फांद्यांची संख्या, झाडांची छाटणी, फळगळ, फांदीभर पानावरील ठिपके, बी पोखरणारी अळी, पाने गुंडाळणारी अळी, मित्रकीटक, पीक परिस्थिती, हवामान इ.

निरीक्षणे घेण्याची पध्दत: प्रत्येक शेताच्या चार दिशावरील चार झाडांची निरीक्षणे घ्यावीत. शेतकऱ्यांच्या दोन गटांनी फिरत्या तर दोन गटांनी नियंत्रित प्लॉटमधील निरीक्षणे घ्यावीत.

अभ्यासक्रम: एकूण 10 शेतीशाळा 30 दिवसांच्या अंतराने (दि.15 मे 2020 ते 28 फेब्रुवारी 2021 दरम्यान)

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
१	1 जुलै	१. शेती शाळेसाठी निवडलेल्या गावातील चिकु उत्पादक शेतकऱ्यांची सभा घेणे. या सभेत शेती शाळेचा उद्देश व चिकु उत्पादनात येणाऱ्या अडचणी यावर चर्चा करणे. २. २५ शेतकऱ्यांची निवड व त्यातून सुविधाकार शेतकऱ्याची निवड करणे. ३. विशेष विषय पीक व्यवस्थापन संकल्पना व चर्चा व मृदा परीक्षण ४. चिकु फळबाग लागवडी करिता पूर्वनियोजन व पूर्वतयारी ५. लघु प्रयोग सुधारित जातीच्या रोपांची निवड ६. सुविधाकार शेतकऱ्यांना प्रात्यक्षिक प्रक्षेत्रास भेट देणे. ७. शेती शाळेसाठी निवडलेल्या शेतकऱ्यांचे पायाभूत सर्वेक्षण गट निर्मिती करणे ८. विशेष विषय: शिफारशीप्रमाणे निवडलेल्या चिकु कलमांची शेतात लागवड करणे ९. लघु प्रयोग: लागवडीसाठी खड्डा भरणे.
२	15 जुलै	१. बागेची स्वच्छता २. विशेष विषय: फळगळ रोग व्यवस्थापन ३. लघु प्रयोग: बोर्डो मिश्रण तयार करणे.
३	15 ऑगस्ट	१. एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन २. विशेष विषय: जैविक बुरशीनाशकांचा वापर ३. विशेष विषय: बागेतील पाण्याचा निचरा करणे.
४	15 सप्टेंबर	१. चिकु बागेतील आंतरमशागत २. विशेष विषय: चिकु वरील कीड व रोग व्यवस्थापन ३. लघु प्रयोग: फांदीवर रोगांचे व्यवस्थापन
५	15 ऑक्टोबर	१. चिकु पिकातील आंतरमशागत २. विशेष विषय: चिकु बागेतील आंतरपिक लागवड ३. फांद्यांची छाटणी
६	5 नोव्हेंबर	१. चिकु बागेतील पाणी व्यवस्थापन २. विशेष विषय: पाने गुंडाळणा-या अळीचे व्यवस्थापन
७	5 डिसेंबर	१. चिकुवरील पानांवरील ठिपके रोगांचे व्यवस्थापन २. विशेष विषय: रोगांची ओळख व लक्षण
८	10 जानेवारी	१. चिकुमधील मर रोगांचे व्यवस्थापन २. विशेष विषय: चिकुवरील किडीची ओळख व लक्षण

वर्ग क्र.	दिनांक	विषय
१	10 फेब्रुवारी	३. चिकु वरील बी पोखरणा-या अळीचे व्यवस्थापन ४. विशेष विषय: मित्र कीटकांची ओळख

वर्ग क्र.	चिकु शेतीशाळा वर्गाचा दिनांक व हवामान प्रमाणभूत आठवडा
1	1 जुलै आठवडा क्र. 26 (25 जुलै ते 1 ऑगस्ट)
2	15 जुलै आठवडा क्र. 28 (9 ते 15 जुलै)
3	15 ऑगस्ट आठवडा क्र. 33 (13 ते 19 ऑगस्ट)
4	15 सप्टेंबर आठवडा क्र. 37 (10 ते 16 सप्टेंबर)
5	15 ऑक्टोबर आठवडा क्र. 42 (15 ते 21 ऑक्टोबर)
6	5 नोव्हेंबर आठवडा क्र. 45 (5 ते 11 नोव्हेंबर)
7	5 डिसेंबर आठवडा क्र. 49 (3 ते 9 डिसेंबर)
8	10 जानेवारी आठवडा क्र. 2 (8 ते 14 जानेवारी)
9	10 फेब्रुवारी आठवडा क्र. 6 (5 ते 11 फेब्रुवारी)

टिप- शेतीशाळा कार्यक्रम १ जुलै पासून करण्यात यावा. १ जुलै पुर्वी असलेल्या प्रशिक्षण वर्गाची उजळणी करावी.

पण्